

nalog zgodovinarjev in jezikoslovcev bi bila, podrobneje proučiti vse toponime, ki se na kartah omenjajo, saj gre za prvi tovrstni topografski zapis slovenskega ozemlja.

OPOMBE

1. Igancij Voje, Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi, Zgodovinski časopis, letn. 41, zv. 3, Ljubljana 1987, str. 493-516. — 2. Danilo Klen, Slikar in kartograf Ivan Klobučarič, Dometi 7, Rijeka 1974, št. 4, str. 24-33; Makso Peleza, Arhitekt in kartograf Ivan Klobučarič, Jadranski zbornik 9, Rijeka-Pula 1975, str. 289-293. — 3. Ignacij Voje, Analiza načrtov Ljubljane iz 16. in 17. stoletja, Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, str. 141-148; Milan Kruhek, Postanak i razvoj tvrđave i grada Karlovca, Karlovac 1579-1979 (zbornik razprav), Karlovac 1979, str. 81-104. — 4. Francè Stelè, Valvasorjeva Ljubljana, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, letn. IX, Ljubljana 1928, str. 23, 24; Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji, Ljubljana, 1978, str. 58. — 5. B. Korošec, ibid. — 6. Kriegsarchiv Wien, B IX a — 7. Ema Umek, Ljubljana in okolica v luči jožefinskih deželnih merjenj Arhivi VIII, zv. 1-2, Ljubljana 1985, str. 91-94; Vinko Rajšp, Ceste na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja, Zgodovinski časopis, let. 41, zv. 1, Ljubljana 1987, str. 103-107. — 8. Johannes Dörflinger, Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts – Unter besonderes Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780 und 1820, 1. Band, Wien 1984. Josef Paldus, Die militärischen Aufnahmen im Bereich der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Joseph II. Ausgeführt durch den k.k. Generalquartiermeisterstab in den Jahren 1763-1785 (Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl. 63, 1 Abh.), 1919. — 9. Znak (?) je pri tistih inenskih oznakah v »Landesbeschreibung«, kjer nisem našel adekvatnih toponimov v jožefinskih specialkah (»Landesaufnahme«) ali v sodobnih specialkah in je njihova točna lokacija ostala odprta. — 10. Ivan Vrhovnik, Carinska in poštna postaja Podpečjo pri Brdu, Izvestja muzejskega društva za

Kranjsko, letn. VI, Ljubljana 1896, str. 117-122, 166-174. Med drugim piše: »... Zunaj Ljubljane je bila v prejšnjih časih jedna najvažnejših poštnih postaja v naši deželi ona na dunajski cesti Podpečjo na Brdu. Ponosna jednonastropna hiša z obširnimi gospodarskim poslopjem, stoječa ob veliki cesti pod strmo skalo, ki je dala kraju ime, priča še dandanašnji, da je moral biti nekaj tu živahen promet. Tu se je dobivalo za poštene novce vse, kar si je potnik želel: jedi in pijače... Davno poprej, predno je šel tod mimo prvi poštni sel, so pobirali tu mitnino. Podpeška mitnica je mati ondote postaje. Carinarji so bili do malega vsi zajedno poštni odpravitelji. Ta mitnica je bila lastnina deželnega kneza, ki je izročal njeno upravo svojemu vicedomu... Prvi oskrbnik, čegar ime nam je ohranjeno v vicedomskih listinah, je Andrej Salittinger. Dne 8. nov. 1538 je pisal cesar Ferdinand z Dunaja kranjskemu vicedomu Sigmundu von der Durr, da so minila tri leta, ko je imel mitnico Podpečjo v oskrbi Andrej Salittinger... Isti cesar je izročil svojo mitnico Podpečjo dne 14. jul. 1553 Nikolaju Jurišiču za 10.000 renskih gold... Toliko je plačal cesarju tudi naslednik Jurišičev Krištof Teuffl iz Krottendorfa, ki je jel carinariti l. 1556. Deset let kasneje (1580) je bil najemnik podpeške carine Waldin de Sänn (njegovi potomci so se večinoma pisali Dezani ali Dezanj)... O sv. Juriju 1583 jo je prejel v najem za tri leta Waldinov sin Jakob Dezani... Leta 1586 je vicedom znova poveril Jakobu Dezaniju mitnico, katero že tri leta iskruje ter točno plačuje zakupnino. On imej zlasti zato prednost, ker je mnogo let pomagal svojemu očetu carinariti, ker je lepega vedenja in ker mu je izročena tudi poštna odprava. Jakob Dezani je torej prvi poštar Podpečjo. Dobovska krstna knjiga ga imenuje »Postariu supremus«...

V času, ko so nastala jožefinska deželna merjenja, je, kot navaja Vrhovec, »... načeloval pošti Podpečjo Franc Novak (leta 1761). Urbarij ga navaja še l. 1784. Poznejši popravljalec te knjige je prečrtal Novakovo ime ter zapisal mesto njega Jakoba Pavliča, ki je zabeležen v brdski krstni matici kot »magister postae« tedaj, ko se mu je dne 13. februarja 1792 rodil sin Valentin.« — 11. Pri identifikaciji krajevnih imen mi je pomagal Stane Stražar in se mu za prijaznost iskreno zahvaljujem.

VEDUTE NA MARIBORSKIH OLTARNIH PODOBAH

SERGEJ VRIŠER

S pričujočim sestavkom želim opozoriti na štiri oltarne podobe v Mariboru, ki so zanimive, ker kažejo poleg nabožnega motiva tudi vedute Maribora, Celja in Ptujja. Ne gre sicer za podobe, ki bi bile doslej pri nas povsem neznanе, posebej pa se okoli vedut na njih še nismo razpisali. V naslednjem torej nekaj ugotovitev, ki naj obogatijo vednost o starih upodobitvah naših mest.

Bržkone je najmanj znana veduta na oltarni podobi z oltarja sv. Frančiška Ksaverija v mariborski stolnici. Oltar je nastal okoli leta 1716 in ga pripisujemo delavnicu Reiss; najbrž je delo kiparja Franca Jožefa Reissa. O avtorju slike ni podatkov. Slika nam kaže sv. Frančiška Ksaverija, klečečega na oblakih, nad njim sv. Trojico z angeli, pod njim pa skupino bolnikov. Za ljudmi se nam odpira pogled v

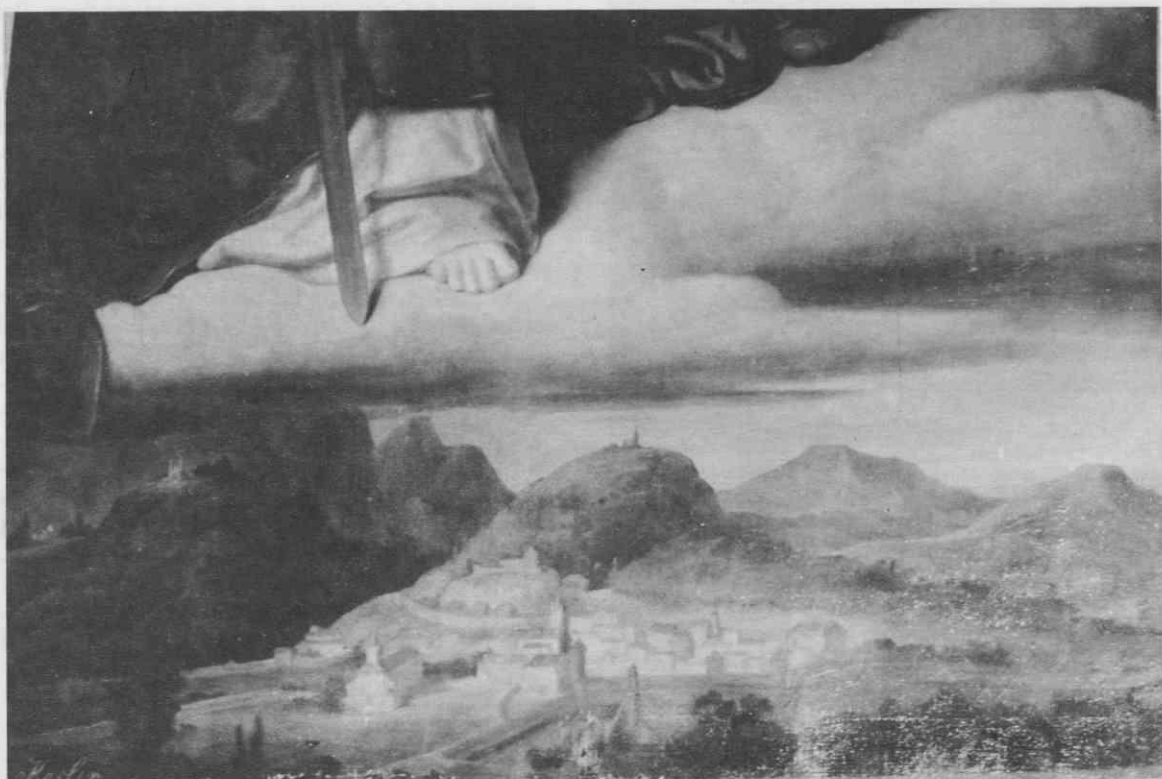
Veduta Maribora na oltarni podobi v mariborski stolnici, okoli 1716

pokrajino z obzidanim mestom in gradom. Pri površnem ogledovanju slike dokumentarnost vedute zlahka prezremo, pozornejši ogled pa nas prepriča, da gre severovzhodni vogal obzidanega Maribora z Graškimi vrati, mestnim gradom in v ozadju gradom na Piramidi. Veduta precej spominja na Vischerjev bakrorez iz leta 1681, ki nam kaže mariborski mestni grad z vzhodne strani, soočenje obeh upodobitev pa nas opozori tudi na nekatere razlike.

Predvsem se obzidje na cerkveni podobi ne stika z grajsko stavbo, marveč poteka pred njo, nadalje je podprto z oporniki, Graška vrata pa predstavlja masivna utrdvena arhitektura z nazobčanim vencem, nekoliko drugačna od one na bakrorezu, kjer je pred vhodnim stolpom še utrjen barbakani. Pred obzidjem vidimo obrambni jarek, prek katerega vodi lesena brv, ob njem pa je manjša lesena kočica. Vse to se okvirno ujema tudi z grafikami. Na tej je upodobljen dvižni most z verigami, na oltarni podobi ni barbakana in dvižnih naprav, pač pa vzbudi pozornost relief nad mestnimi vrati. Relief ima okrogel okvir, v spodnjem delu mariborski grb – obzidje z mestnimi vrati in dvema stolpoma, v zgornjem delu pa figuralno skupino s sv. Trojico. Reliefa pri Vischerju ne zasledimo, pač pa sta v kotih nad portalom dve manjši dekoraciji. Mestni grad na podobi razodeva v glavnem

Veduta Maribora na oltarni podobi v mariborski Alojzijevi cerkvi, 1859 (na levi ob zvoniku stolnice kupola z laterno Križeve kapele)

Veduta Celja na oltarni podobi v mariborski Alojziji cerkvi, 1860

osnovne črte stavbe, kot jo poznamo z grafike. Na podobi je grad podan bolj sumarično in opušča nekatere nadrobnosti arkad na loži, okraskov na južni grajski fasadi in podobno. Tudi okna visokega pritličja so drugačna kot pri Vischerju; naslikana so kot bifore v kamnitih okvirih in z nadstreški. In še posebnost s podobe, ki je na grafiki ni: za grajskim ostrešjem se zarisuje na nebo kupolasta streha z lanterno. Kupolo, sicer precej manjšo, je imel samo stolp z uro, ki je nekoč stal tam, kjer je danes grajsko stopnišče. Desno od gradu se dviga gričevje, kjer uzremo stavbno gmoto gradu Gornji Maribor. Grad je naslikan kot zelo oddaljen, vendar slikar ni pozabil na členitev v njegovi fasadi in eskarpo, kakršno najdemo tudi na dveh Vischerjevih upodobitvah.

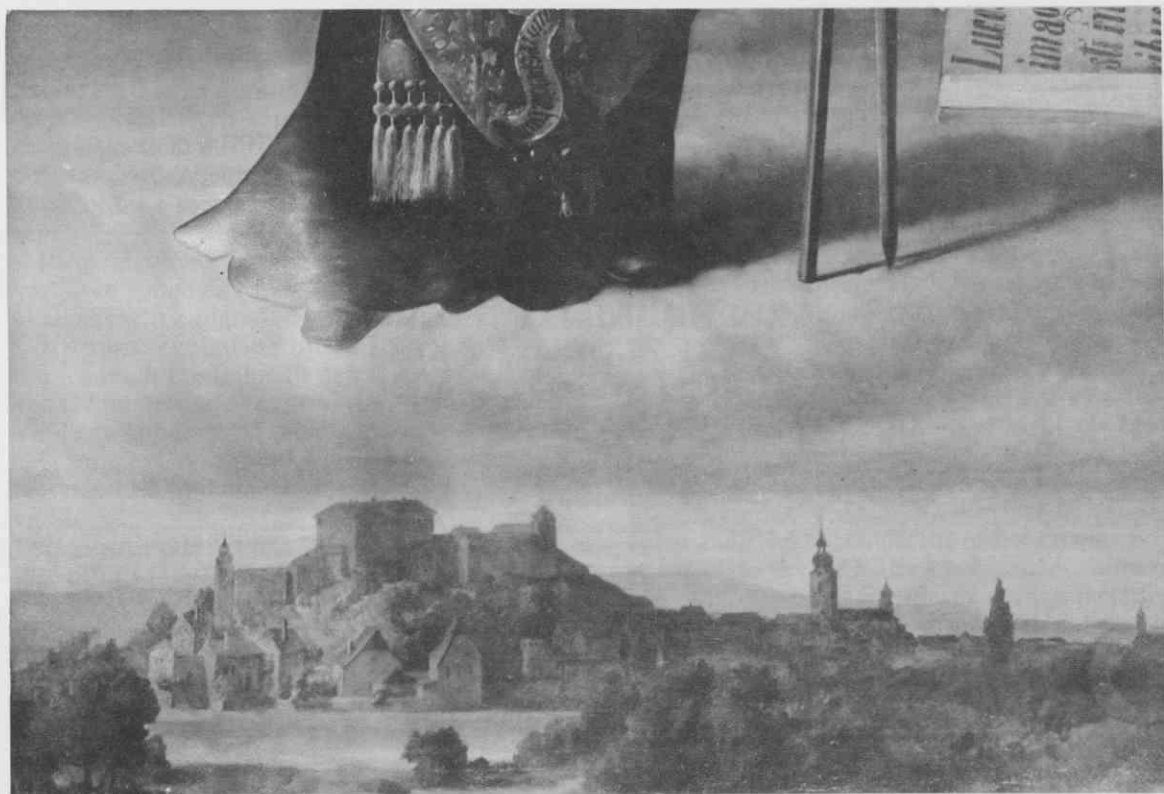
Mariborska veduta na Frančiškovi oltarni podobi je podana v celoti daleč bolj površno, kakor nam mesto in grad kažejo Vischerjeve grafike. Mogoče bi bilo, da jo je slikar posnel po grafični predlogi, to in ono, npr. Graška vrata, po svoje predrugačil, očitno pa je le tudi upošteval spremembe na grajski stavbi, ki izvirajo iz časa po nastanku grafike.

Seveda nas vodi k razmišljanju tudi druga naslikana sprememba – relief nad mestnimi vrati. Čeravno gre za drobno, komaj opazno posebnost, se zdi, kot da je slikar le ni naslikal tjavdan, marveč zato, ker je relief morda res obstojal. Vemo, da je bil relief z nadvojvodskim grbom tudi na Koroških vratih (danes

vzidan v ostenje hiše št. 26 na Koroški cesti). Relief je na podobi le skicozno naslikan, vendar pa spet dovolj razločno, da razpoznavamo skulpturo s sv. Trojico in z mestnim grbom. Videti je, da so lik sv. Duha – goloba v kompoziciji domiselno povezali z grbom. Božo Otorepec je zapisal, da pomeni golob v mariborskem grbu od sredine 13. stoletja dalje simbol farnega patrona sv. Janeza Krstnika.

Kakor je mariborska veduta v oltarni podobi na prvi pogled precej obrobna, se zdi, da je imela vendarle večji pomen. Kolikor ne gre za upodobitev reliefa, ki je resnično obstajal, pa naj bi ta morda vsaj na sliki opozarjal, da je podoba naročilo mesto in bi bil v tem primeru grb nad mestnimi vrati še posebej pomemben.

V cerkvi sv. Alojzija v Mariboru so tri oltarne podobe z vedutami. Nanje so preučevalci v strokovnem tisku sicer že opozarjali, niso jih pa posebej preučevali. Sliko sv. Alojzija s panoramo Maribora na velikem oltarju je leta 1859 naslikal graški slikar Jožef Tunner. Podoba kaže mesto z zahodne strani, podobno kot ga je v 19. stoletju predstavila vrsta slikarjev. Nad mestne strehe se dvigata zvonik stolnice in stolpič rotovža, vidimo oba lesena mostova, tistega v mestu in železniškega v Melju, nadalje na desnem bregu Drave zvonik Jožefove cerkve v Studencih, v ozadju mesta cerkvi v Malečniku. Panorama je precej raztegnjena, razdalje med mestnimi hišami preveli-

Veduta Ptuja na oltarni podobi v mariborski Alojzijeji cerkvi, 1860

ke. Poznavalca mestne vedute pa pritegne čebulasta konica v neposredni bližini stolničnega zvonika, kar bi mogel biti stolpasti zaključek Križeve kapele, ki so jo cerkvi prizidali okoli 1715. Ob regotizaciji stolnice v 2. polovici 19. in začetku 20. stoletja je kupolasto ostrešje kapele zamenjala strma dvokapna psevdogotska streha. Ko je spomeniško varstvo po drugi vojni s stolnice odstranjevalo psevdogotske prizidave, je konservatorjem povzročala precej preglavic rekonstrukcija nekdanjega baročnega ostrešja Križeve kapele; izdelano je bilo zato po primerjavah z ostrejši podobnih arhitektur v mariborski bližini. Nihče od nas se takrat ni spomnil Tunnerjeve podobe, ki bi nam lahko razkrila, kakšno obliko je vsaj v glavnih obrisih imela ta kapela. Ker je Tunner zvonik stolnice naslikal z vsemi podrobnostmi, najbrž ne more biti dvoma, da je z enako doslednostjo upodobil tudi stolpič na Križevi kapeli. Ta ima po rekonstrukciji precej potlačeno kupolo, medtem ko je na podobi nekoliko višja in izzveneva v višino z vitko čebulasto laterno.

Oltarni sliki sv. Viktorina s Ptujem in sv. Maksimilijana s Celjem omenjajo računi iz leta 1860 kot delo graškega slikarja J. Kupelwieserja, ki da je delo opravil namesto slikarja Tandlerja. Omeniti velja, da je na Viktorinovi podobi zapisano še ime Kesler, kar problem okoli avtorstva in morebitnega sodelavca nekoliko razširja. Vsekakor je to posebno vpra-

šanje in bi ga na tem mestu dalje ne razpredal.

Maksimilijanova podoba nam predstavlja Celje s severne strani, približno tako, kot ga je leta 1847 na jeklorezu-podobici sv. Maksimilijana upodobil Jakob Ernest de Cerroni, pred tem pa že v 18. stoletju na enak način prikazala baročna podobica. Za vse tri upodobitve velja, da dokumentarno niso zanesljive. Mesto je označeno samo s poglobitimi arhitekturami, predvsem so poudarjene cerkve, a tudi okoliško hribovje in struga Savinje sta podana precej svobodno.

Tudi pri ptujski veduti na Viktorinovi podobi ne smemo iskati posebne verodostojnosti, četudi se silhueta mesta zvesteje naslanja na resničnost, kot celjska. Med stavbami v mestu razpoznamo nekatere markantnejše objekte ob dravskem nabrežju in proštijško cerkev. Slikar pa je precej po svoje predstavil grajski kompleks, saj se nam kaže na različnih nivojih in tudi sam obris grajske stavbe ni takšen, kot ga poznamo s sočasnih upodobitev.

Zaključil bi z mislijo, da imajo našete vedute prav gotovo toliko zgodovinske povednosti, da bi jih v bodoče morali vključevati med likovne priče o razvoju naših mest.

VIRI IN LITERATURA

M. Ciglencečki, Ptuj na starih vedutah, katalog Pokrajinskega muzeja Ptuj, Ptuj 1963. — J. Curk, Ma-

ribor (urbanistično gradbeni zgodovinski oris), ČZN n.v. 2, 1966, str. 92/93. — J. Curk, Mariborsko mestno obzidje v 16. stoletju, ČZN n. v. 18/1, 1980. — J. Curk, Nekdanji jezuitski kolegij v Mariboru in njegov gradbeni mojster Janez Fuchs, ČZN

n. dv. 19, 1/2, 1093. — B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 152/154. — I. Stopar, Stare celjske upodobitve, Celje 1980.

PREDHODNIKI DANAŠNJE ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

OLGA JANŠA-ZORN

Neopazno je šla mimo nas 150-letnica ustanovitve Muzejskega društva za Kranjsko, zato naj na tem mestu nekoliko obudim spomin na ta dogodek in še na nekatere druge v zvezi s predhodniki društvenega organiziranja zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine pri nas v 19. stoletju.

Pravkar je minilo tudi 140 let, odkar je Historično društvo za Kranjsko pričelo delovati kot samostojna organizacija, pred tem je namreč v letih 1843 do 1850 bilo sestavni del Notranjeavstrijskega historičnega društva. Medtem ko je bila 100-letnica Muzejskega društva za Kranjsko v našem tisku kar dobro zabeležena,¹ pa se ob 100-letnici Historičnega društva za Kranjsko ni pisalo,² čeprav je prav to društvo, bolj kot Muzejsko društvo, pravi predhodnik današnje Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Res je prišlo v 80-ih letih prejšnjega stoletja do nekakšne združitve Muzejskega in Historičnega društva, oziroma bolje, do prevlade Muzejskega društva za Kranjsko, medtem ko je Historično društvo prenehalo obstajati, njegove bogate pridobitve (knjižnico, arhiv itd.) pa je prevzel kranjski deželni muzej. V času med obema vojnama je iz nekdanjega Muzejskega društva za Kranjsko zraslo Muzejsko društvo za Slovenijo, nadaljevanje tega pa je bilo po vojni Zgodovinsko društvo za Slovenijo, od leta 1980 Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Predno preidem k obema obletnicama, želim spomniti na malo znano dejstvo, da je že leta 1819 obstajal predlog za ustanovitev društva raziskovalcev domovinske zgodovine, ki tedaj sicer ni bil uresničen, je pa vseeno zanimiv. Peter Hicinger nam je namreč ohranil delen prepis danes žal izgubljenega dokumenta iz arhiva Kmetijske družbe za Kranjsko, ki nosi naslov *Der vaterländischen Geschichtsforscher Vereinsstiftung-Urkunde 1819*. Dokument³ je bil brez podpisa, na njem je bil le pripis s svinčnikom St. fecit. A. Müllner je glede na pisavo in na podoben tekst iz leta 1822, ki je ohranjen, menil, da je bil pisec

tega predloga okrožni gozdni komisar iz Stične Stratil.⁴ Hicinger sam pravi, da ne ve, kdo so bili tvorci tega programa, tudi v tedanjem tisku nisem našla o tem nobenih konkretnih podatkov.⁵ Domnevamo lahko, da Stratil ni bil edini, ki je razmišljal o ustanovitvi društva raziskovalcev domovinske zgodovine, ampak je o njem razmišljala vrsta ljudi, ki so sodelovali pri snovanju kranjskega deželnega muzeja.

In kaj je predvideval načrt ustanovitve društva raziskovalcev domovinske zgodovine? Po Hicingerjevem prepisu je načrt imel več poglavij in sicer:

I. *uvod*, kjer je bila naglašena koristnost temeljnega znanja geografije in zgodovine, nakazana pomanjkljivost dotedanjih zgodovinskih in geografskih del o Kranjski in izražena potreba globljega in nadaljnega raziskovanja. Omenjena je bila tudi ustanovitev domovinskega muzeja, ki naj bi skrbel za ohranjanje arheoloških, listinskih, naravnozgodovinskih, umetniških in literarnih zakladov. Mimogrede je Hicinger omenil, da so že leta 1809 kranjski stanovi sklenili ustanoviti muzej, kar je bilo potrjeno tudi z vrha, vendar je to preprečila francoska okupacija.⁶

Hicinger potem v zvezi z načrtom iz leta 1819 podčrtuje, da zgodovinsko-geografske in druge raziskave kot tudi obseg pripravljajočega se muzeja ne bi bili omejeni le na Kranjsko, ampak razširjeni na celotno tedanje Kraljestvo Ilirijo. Sklep mnogih izobraženih mož, da pristopijo k zgodovinskemu društvu, naj bi po njegovem imel določen namen in sicer:

- a) pripraviti geografsko-zgodovinska dela o Kraljestvu Iliriji
- b) postaviti osnovo muzeja Ilirije s sedežem v Ljubljani.

II. poglavje govori o *celotnem načrtu*, po katerem naj bi se člani društva najprej povežali za razdobje šestih let, da bi pod višjim pokroviteljstvom na eni strani pripravili geografsko-zgodovinsko delo o Iliriji, na drugi pa ustanovitev muzeja. Društvo naj bi se prva tri